

درس یازدهم: قافیه

شعر: سخنی است خیال انگیز، موزون و سرشار از عاطفه و احساس

وزن به شعر زیبایی می بخشد و آن را اثرگذار می سازد

وزن برای شعر لازم است. بدون وزن از میزان زیبایی و تاثیرگذاری شعر کاسته می شود

قافیه و ردیف در شعر

خورشیدم و شهاب قبولم نمی کند سیمرغم و عقاب قبولم نمی کند (محمدعلی بهمنی)

قافیه: واژه های که غالباً در پایان مصراع ها آورده می شود و حرف یا حروف آخر آنها مشترک است (شهاب-عقاب)

قافیه به زیبایی شعر می افزاید و گوش را نوازش می دهد

حروف قافیه: حرف یا حروف مشترکی که در آخر واژه های قافیه می آید. (حروف قافیه: اب)

ردیف: کلمه یا کلماتی که بعد از واژه قافیه، عیناً (از نظر لفظ و معنی) تکرار می شود. (ردیف: قبولم نمی کند)

مصوت (ا) به تنهایی اساس قافیه است: رعنا - ما - خدا - نوا مثال: صبا به لطف بگو آن غزال رعنا را که سر به کوه و بیابان تو داده ای ما را	قاعده ۱	قواعد قافیه
مصوت (و) به تنهایی اساس قافیه است: بو-گیسو - او - رو - خو مثال: یار بد، مار است هین بگریز از او تا نریزد بر تو زهر آن زشت خو		
مصوت + یک یا دو صامت پس از خود قافیه را می سازد: مصوت کوتاه + یک صامت: بر، سر / پدَر، سَر / آمد، بَد مصوت کوتاه + دو صامت: بَسْت، دَسْت / هَشْت، گَشْت / بَخْت، سَخْت مصوت بلند + یک صامت: شاهین، کمین / دین، چنین / دیر، شیر مصوت بلند + دو صامت: داشت، نگاشت / باخت، ساخت / دوست، پوست	قاعده ۲	
کی شعر تر انگیزد خاطر که حزین باشد یک نکته از این معنی گفتیم و همین باشد «ین» (مصوت + صامت) حروف قافیه و «حزین» و «همین» واژه های قافیه هستند این الگوی قافیه در شعر فارسی رایج است کسی دانه نیک مردی نکات کزو خرمن کام دل برنداشت (سعدی) «اشت» (مصوت+صامت+صامت) حروف قافیه و «نکاشت» و «برنداشت» واژه های قافیه نکونام و صاحب دل و حق پرست خط عارضش خوش تر از خط دست (سعدی) «حق پرست» و «دست» واژه های قافیه و «سَت» (مصوت+صامت+صامت) حروف قافیه		

تبصره ۱: ممکن است به آخر واژه های قافیه یک یا چند حرف الحاق شود. حرف یا حروف الحاقی نیز جزو حروف

مشترک قافیه اند و رعایت آنها لازم است

ای پادشه خوبان داد از غم تنهایی دل بی تو به جان آمد وقت است که باز آیی

«+یی» حروف قافیه و «ا» حرف اصلی (طبق قاعده ۱) و «یی» حروف الحاقی

حروف الحاقی کدامند؟

۱) شناسه فعل (رفتیم) ۲) مخفف زمان مضارع «بودن» (م، ی، یم، ید، ند) (خوبیم) ۳) ضمیر متصل (کتابیم)

۴) پسوند (دیوارها) ۵) «ی» در آخر بعضی واژه های مختوم به «ا» و «و»، (خدای، جای، موی، بوی)

تذکر: روش پیدا کردن قافیه شعر،

۱) مشخص کردن ردیف ۲) مشخص کردن واژه های قافیه

۳) مشخص کردن حروف الحاقی ۴) مشخص کردن حروف اصلی

نکته: قدما، آخرین حرف اصلی قافیه را، «رَوی» می نامیدند

قافیه درونی چیست؟: گاهی شاعر برای غنی تر کردن موسیقی شعر، در درون مصراع قافیه ای به کار می برد

که به آن قافیه ی درونی می گویند

(قافیه ی درونی معمولاً در وسط مصراع اول، پایان مصراع اول و وسط مصراع دوم می آید)

مثال:

در رفتن جان از بدن گویند هر نوعی **سخن** من خود به چشم **خویشتن** دیدم که جانم می رود (سعدی)

مُرده بدم **زنده** شدم گریه بدم **خنده** شدم دولت عشق آمد ومن دولت **پاینده** شدم (مولانا)

دیده ی **سیر** است مرا، جان **دلیر** است مرا زهره ی **شیر** است مرا، زهره ی تابنده شدم (مولانا)

ذوقافیتین چیست؟ شعری که دارای دو قافیه پایانی است به آن **ذوقافیتین** می گویند

در این حالت، (قافیه اصلی، در واژه های آخر مصراع ها است)

مثال:

طُرفه می دارند یاران صبر ومن بر **داغ** و **درد** داغ و دردی کز تو باشد خوشتر است از **باغ** و **وَرَد**

تذکر:

شکل نوشتاری حروف قافیه نیز باید مشابه و همسان باشد

بنابراین، «حسیض»، «لذیذ» و «غلیظ» **نمی توانند هم قافیه شوند** زیرا اگرچه در پایان، تلفظ مشترکی دارند، اما

شکل نوشتاری حرف آخرشان متفاوت است.

قافیه در شعر نو

قافیه در شعر نو، محدودیت های شعر کهن را ندارد و **شاعر خود را اسیر قافیه نمی سازد**، بلکه معمولاً در هر بخش

سروده، دو یا چند مصرع قافیه دار به کار گرفته می شود.

مثال:

از تهی سرشار

جویبار لحظه ها جاری ست

چون سبوی تشنه کاندر خواب بیند آب وانر آب بیند سنگ

دوستان و دشمنان را می شناسم **من**

زندگی را دوست دارم

مرگ را **دشمن**

وای اما با که باید گفت این؟ من دوستی دارم

که به دشمن باید از او **التجا بردن**

جویبار لحظه ها جاری..... (مهدی اخوان ثالث)

۱- در بیت زیر، حروف قافیه را مشخص کنید

در پیش بی دردان چرا فریاد بی حاصل کنم // اگر شکوه ای دارم ز دل، با یار صاحب دل کنم (رهی معیری)

واژه های قافیه: بی حاصل - صاحب دل حروف قافیه: یل (مصوت / - / + صامت) طبق قاعده ۲

۲- واژه های قافیه و حروف مشترک آن را در هر بیت مشخص کنید

برسر آنم که گرز دست برآید دست به کاری زخم که غصه سرآید (حافظ)

واژه های قافیه: بر - سر حروف قافیه: ر (مصوت / - / + صامت) طبق قاعده ۲

نفس باد صبا مشک فشان خواهد شد عالم پیر دگر باره جوان خواهد شد (حافظ)

واژه های قافیه: مشک فشان - پوان حروف قافیه: ان (مصوت بلند + صامت) طبق قاعده ۲

گوهر خود را هویدا کن کمال این است و بس خویش را در خویش پیدا کن، کمال این است و بس (میرزا حبیب خراسانی)

واژه های قافیه: هویدا - پیرا حروف قافیه: مصوت / / (طبق قاعده ۱)

۳- نوع قاعده قافیه را در هر بیت مشخص کنید

من از دست کمانداران ابرو نمی یارم گذر کردن به هر سو (سعدی)

قافیه: ابرو/سو حروف قافیه: (مصوت / و /) : طبق قاعده ۱

آب آتش فروز، عشق آمد آتش آب سوز، عشق آمد (سنایی، کتاب حدیقه)

قافیه: آتش فروز/آب سوز حروف قافیه: (مصوت / و / + صامت / ز /) طبق قاعده ۲

کی رفته ای ز دل که تمنّا کنم تو را کی بوده ای نهفته که پیدا کنم تو را؟ (فروغی بسطامی)

قافیه: تمنّا/پیرا حروف قافیه: (مصوت / / /) قاعده ۱

۴- در کدام بیت (ردیف) وجود ندارد؟ دلیل خود را بنویسید

روز وصل دوستداران، یاد باد یاد باد آن روزگاران یاد باد (حافظ)

گلاب است گویی به جویش روان همی شاد گردد ز بویش روان (فردوسی)

ردیف در بیت دوم وجود ندارد دو واژه باید معنی مشترک و یکسان داشته باشند تا ردیف مصوب شوند.

«روان» در مصراع اول به معنی «باری» است و در مصراع دوم به معنی «روح و جان» است.

۵- هر یک از اصطلاحات زیر را مقابل بیت مربوط بنویسید: ذوقافیتین، قافیه درونی

ای از مکارم تو شده در جهان خبر افکنده از سیاست تو، آسمان سپر (رشید و طواط)

این بیت ذوقافیتین است قافیه ها: جهان و آسمان - سپر و سپر

گلراز و باغ عالمی، چشم و چراغ عالمی هم درد و داغ عالمی، چون پا نهی اندر جفا (مولوی)

این بیت قافیه درونی دارد قافیه ها: باغ و چراغ و داغ

یار مرا، غار مرا، عشق جگر خوار مرا یار تویی، غار تویی، خواجه نگه دار مرا (مولوی)

این بیت قافیه درونی دارد قافیه پایانی: جگر خوار و نگه دار / قافیه درونی: یار و غار / دو مصراع

۶- با توجه به زیر به سوالات پاسخ دهید

نشود فاش کسی آنچه میان من و توست تا اشارات نظر، نامه رسان من و توست (ابتهاج)

الف) ردیف کدام است؟ من و توست

ب) واژه های قافیه را مشخص کنید. میان - نامه رسان

پ) حروف و قاعده قافیه را بنویسید. حروف قافیه: (مصوت بلند / / + صامت / ن /) طبق قاعده ۲

۷- شعر زیر را از نظر کاربرد قافیه و کوتاهی و بلندی مصراع ها با شعر «مهر و وفا» سروده ی حافظ، مقایسه کنید

عاشقم بهار را

رویش ستاره در کویر را

رهنورد دشت های عاشقی!

پر ز باده سپید باد جام تو

ای که چون غزال تشنه

آب تازه می خورد

مزرع دلم ز جاری کلام تو

در غبار کام تو

چاره فسونگران و رهنزان

در محاق مرگ، رخ نهفتن است

من که تشنه ام زلالی از سپیده را

من که جست و جو گرم

سروده های ناشنیده را،

شعر من که عاشقم

همیشه از تو گفتن است

ای که در بهار سبز نام تو

رسالت گل محمدی

شکفتن است!

(سید حسن حسینی)

شعر حافظ، در قالب غزل است و طول مصراع ها با هم برابرند و لی شعر سید حسن حسینی، نیمایی است و مصراع های کوتاه و بلند دارد. بایگانه قافیه در غزل حافظ در مصراع اول و تمام مصراع های زوج دیده می شود اما در شعر حسن حسینی، قافیه گاهی پشت سر هم و گاهی با فتر مصراع فاصله می آید

۸) در هریک از ابیات زیر:

الف) ردیف را مشخص کنید (اگر دارد)

ب) واژه ها و حرف یا حروف قافیه را تعیین کنید

پ) حرف یا حروف الحاقی را مشخص کنید (اگر دارد)

ت) حرف یا حروف اصلی را مشخص کنید

الف) ای نسیم سحر آرامگه یار کجاست منزل آن مه عاشق کش عیار کجاست (حافظ)

ردیف: کجاست / هروف الحاقی ندارد / هروف اصلی: ار

ب) کاشکی جز تو کسی داشتمی یا به تو دسترسی داشتمی (خاقانی)

ردیف: داشتمی / هروف الحاقی: ی / هروف اصلی: س

پ) چندان که گفتم غم با طیبیان درمان نکردند مسکین غریبان (حافظ)

ردیف: ندارد / هروف الحاقی: ان / هروف اصلی: یب

ت) بنمای رخ که باغ و گلستانم آرزوست بگشای لب که قند فراوانم آرزوست (مولانا)

ردیف: آرزوست / هروف الحاقی: م / هروف اصلی: ان

سوالات تکمیلی

الف) عبارت های درست و نادرست را مشخص کنید.

(۱) واژه هایی که حروف آخر آن ها مشترک باشد ردیف است.

(۲) وزن برای شعر لازم نیست

(۳) قافیه، عبارت است از واژه هایی که معنی و حروف آخر آنها مشترک باشد.

(۴) در قافیه، شکل نوشتاری حروف قافیه نیز باید مشابه و همسان باشد

(۵) وزن به شعر، زیبایی می بخشد و آن را اثر بخش می سازد

ب) جای خالی را پر کنید

(۱) در قافیه باید شکل حروف قافیه نیز رعایت شود و مشابه و همسان باشد .

(۲) در شعر به جز وزن ، نیز بر موسیقایی و خوش آهنگی آن می افزاید

(۳) قاعده یک از قواعد قافیه را با مثال توضیح دهید

(۴) قاعده دو از قواعد قافیه را با مثال توضیح دهید

(۵) قافیه درونی را توضیح دهید ؟ مثال بزنید

(۶) ذوقافیه یعنی چه ؟

(۷) در شعری که دو قافیه پایانی دارد قافیه اصلی در کدام واژه هاست ؟

(۸) قافیه در شعر نو چگونه است ؟

(۹) کدام یک از بیت های زیر قافیه میانی در درون مصراع ها دارند ؟

الف. بی تو کی ام؟ شب سیاه، تویی تویی چراغ راه نور بپاش مثل ماه بر همه ی جهان من

ب. هزار جهد بکردم که سر عشق بیوشم نبود بر سر آتش میسرم که نجوشم

(۱۰) چرا در بیت زیر قافیه نادرست است ؟

هر آن کاری که کردم من عبث بود که دیدار تو دور از دسترس بود

(۱۱) کدام بیت ردیف ندارد؟

الف) هوای عشق رسیده ست تا حوالی من مگر دوباره ببارد به خشکسالی من

ب) یکی درد و یکی درمان پسندد یکی وصل و یکی هجران پسندد

پ) آتش است این بانگ نای و نیست باد هر که این آتش ندارد نیست باد

(۱۲) اساس قافیه در گزینه های زیر، طبق کدام قاعده است.

الف) سالها دل طلب جام جم از ما می کرد آنچه خود داشت زیبگانه تمنا می کرد

ب) می رسد روزی که می آید بهار می شود پر از شکوفه انتظار

(۱۳) واژه های هم قافیه را در کنار هم قرار دهید

دشت / عجب / نشست / نجات / ساده / صفات / گذشت / برانگیخت / بست / شب / آمیخت / افتاده /

(۱۴) بیت زیر را بخوانید و جدول را کامل کنید. پوشانده ابر غم تمام آسمان را از دیده پنهان کرد ماه مهربان را

ردیف	واژه های قافیه	حروف قافیه	قاعده قافیه